

NEBOJSZKI LÁSZLÓ

„Egy fordulás az Alföldön”

Ezt a címet adta Mindszenty Antal a *Tudományos Gyűjtemény* 1831. IX. és X. valamint 1832. V. és VI. számaiban megjelent értekezésének, amelyben Kalocsától Titelig írta le a Duna-Tisza között. Az út további részéről szóló és Gubacs (a mai Pesterzsébet) ismertetésével záruló beszámoló kézirat az Országos Széchényi Könyvtárban található.* Cikkünkben a szerző életének és útja nyomtatásban megjelent szakaszának áttekintése után a kiadatlan Bérekesztés című részt ismertetjük.

Mindszenty Antal Komáromban (annak ma Szlovákiához tartozó részén) született 1786. augusztus 25-én, Mindszenty Sámuel református lelkész és Thaly Mária házasságából.¹ A szülők gyermeküket üzleti pályára szánták, és ennek megfelelően igyekeztek nevelni. Fiuk életútja azonban nem szándékaik szerint alakult: Antal borkereskedőként árujával külföldre utazott, ám olvasási szenvedélye miatt pénzügyeit elhanyagolta, és tönkrement. Hazatért Komáromba, ahol visszavonultan igyekezett élni: táblabírói és írói munkálkodása mellett a szüleitől rá maradt könyveket többször átolvasta, mindemellett az 1840-es években alakult helyi kaszinó könyvtárosa lett. Kálmán fiát – az 1848–49-es szabadságharc honvéd századosát – Világosnál fogták el, Aradon ítélték el, majd néhány éves várfogság után engedték szabadon. A források szerint Mindszenty Antal 1859 körül hunyt el Komáromban.²

Az 1817 és 1841 között megjelent *Tudományos Gyűjtemény* az első magyar nyelvű enciklopédikus-tudományos folyóirat, „... mely szaktudományi értekezéseken kívül a századelő szellemi életére jellemző s azt alakító, befolyásoló teoretikus irodalmat is közöl.”³ A pesti Trattner János Tamás – az ország egyik legtehetségesebbnek tartott nyomdásza – jó érzékkel vállalta fel az első években a folyóirat kiadását-támogatását, az arculatot megformáló pesti írók pedig az éra szinte valamennyi íróját-tudósát megnyerték az ügynek. A kor kifejezetten kedvezett a polihistoroknak, akik jelentős forrásismeretük birtokában igencsak tájékozottak voltak és képesnek bizonyultak különféle témákban megnyilatkozni.

Mindszenty Antalnak Vörösmarty Mihály szerkesztősege idején (tőle 1833-ban Horvát István egyetemi tanár vette át a stafétabotot) jelentek meg az első cikkei a lap-

* OSZK Kézirattár jelzet: Quart. Hung. 749.

1 Ponori Thewrewk József 1846. 84.

2 Szinyei József 1902. 1435.

3 Mader Béla 1976. 3.

A *Tudományos Gyűjtemény* 1832. V. számának címlapja

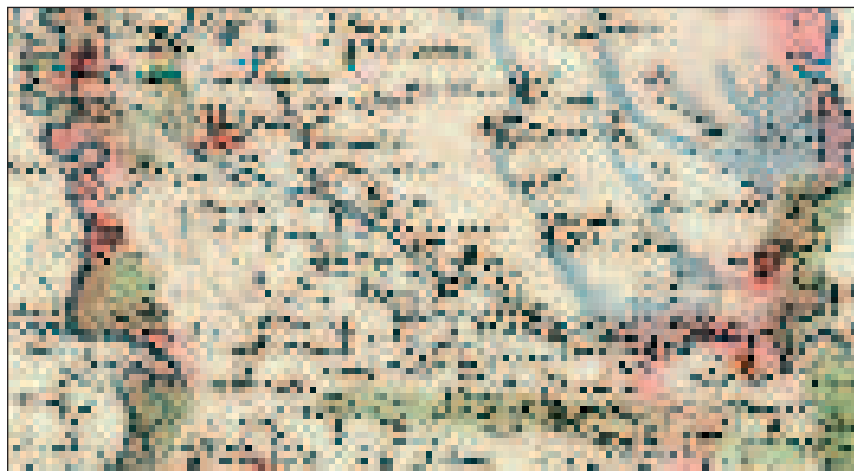
ban. Az „Egy fordulás az Alföldön” negyedik, 1832. júniusi részét a szerző ezzel zárta: folytatása következik. Az utalás ellenére a következő számokban ez nem történt meg. A befejezésnek szánt kéziratot két bélyegzés látható: „HORVÁT ISTVÁN KÖNYVTÁRÁBÓL” az egyik, „Á M. N. MUZEUM KÖNYVTÁRÁBÓL” a másik. Tehát Horvát István szerkesztőtől a Nemzeti Múzeumba, majd onnan a Széchényi Könyvtár különgyűjteményébe került a szerző kézírásával készült és aláírt anyag. A kézirat elfektetésének okát csak találgatni lehet: „Az is közrejátszhatott ebben, hogy Mindszenty már 1831–1833 között munkatársa volt a *Tudományos Gyűjtemény* ellenlábásának tekinthető, és csak ebben a három évben megjelenő »vegyes tárgyú« »SAS« című folyóiratnak.”⁴

4 Ókrész Károly 2004. 33.

Kalocsától Titelig

Az értekezés első része szerint egy őszi napon indult el Mindszenty Kalocsáról. A felkeresett és leírt helyek (zárójelben ismertebb nevük vagy rövid magyarázat): Miske, Hajós, Nád-Udvar (Nemesnádudvar), Három-Kereszt vagy Új-sükösd (Sükösd), Ábráni vagy Ábrahám Apátúrság (az 1270 körül alapított ősi apátság romjai a XIX. század közepéig még láthatóak voltak), Csánád (Érsekcsanád), Új Kákony (a gyakori áradások miatt lakói áttelepültek a szomszéd helységekre), Szent István (Bajaszentistván), Istvánmege (ma Baja egyik városrésze), Baja, Pandúr (esete hasonló Új Kákonyéhoz), Vodicza (Máriakönyve), Báth Monostor (Bátmonostor), Szt. Lélek Báth Monostori Apátsága (a határban ma tábla jelöli a helyet), Baracska (Nagybaracska), Haraszi vagy Rasztina, Gákova (Gádor) és Zombor. Legrésztelensebben Bajáról ír, amely kapcsán rögtön megfigyelhetjük Mindszenty egyik, az értekezés egészére érvényes írói tulajdonságát. Egy-egy szóba kerülő témáról – akár lábjegyzetben is – képes olyan részletességgel és kimerítően írni, amely egy újabb cikk alapja is lehetne. Jelen esetben a pálinka eredetéről és készítéséről értekezett hosszabban.

A második rész Zombor alapos leírásával kezdődik. A folytatásban az utazó a várost déli irányban hagyta el és ért a Ferenc-csatornához, amely mellett haladva az értekezésben a következő helyeket tárgyalta: Szivác, Cservenka, Kula, Új-Verbász, Ó-Verbász, Bács Vármegyei hajókázható Ferenc-csatorna, az egykori Bodrogh Monostori Apátság, Bodrogh Városa a Szt. Kereszt tiszteletere szentelt Monostorral, Monostorszegh, Kis Sztapári puszta, Új-Verbász, Szent Tamás, Földvár (Bácsföldvár). A települések ismertetése közben jellemzi a német és szerb földműveseket, a Ferenc-csatornáról a tervező és az építkezést sokáig irányító Kiss Józseftől (személyesen ismerte az 1813-ban elhunyt inzellért) kapott információk alapján számolt be és a szövegből részletes képet ka-

Korabinszky János Mátyás 1805-es térképének részletén jól látható Monostorszeg és Földvár között a vármegyét átszelő Francisci Schiffahrts Canal, azaz a Ferenc Hajózó Csatorna

punk a korabeli gabonakereskedelemtől. Saját megfigyelése-tapasztalatai alapján írta le a csatorna áldásos hatását a vármegye életére.

A sorozat harmadik folytatása Kuczora bemutatásával kezdődik, majd Torzsa, Despot Szent-Iván (Úrszentiván), Paraga (Parrag), Bács Új-falu, Bács, Szilbás (Szilbács) ismertetésével folytatódik, ezután Mindszenty szőlő elpusztult Szent Mária Magdolna prépostságról, végül Kulpint (Kölpény) és Temerint tárgyalja. Despot Szent-Ivánt elhagyva a római sáncokról tudunk meg többet. Ebben a részben a szerző a legerjedelmesebben a vármegyének nevét adó Bács mezőváros múltjáról és jelenéről értekezik, továbbá az átlagosnál hosszabban vázolja Kulpint és Temerint.

A negyedik részben Goszpodince (Boldogasszonyfalva), Josephsdorf (Zsablya), Gyurgyevo (Sajkásszöggye), Kovil Szt. Iván (Sajkásszentiván), Villevo (Tündéres), Lok (Sajkáslak) és Tétel (Tétel) leírása olvasható. Utóbbi és vidéke története, valamint korabeli állapota bemutatásával Mindszenty különösen terjedelmesen foglalkozik. Nyilván felkeltették érdeklődését, másrészt a szüleitől örökölt és a számára hozzáférhető könyvekben bőven talált kapcsolódó forrásanyagot: vélhetően ezt igazolja az értekezés teljes egészét tekintve a lábjegyzetekben hivatkozott számos irodalom is.

Titeltől Gubacsig

A sorozat befejezésének szánt cikk érdekessége, hogy közben közel akkora hosszúságú utat járt be, mint az első négy részben együttvéve. „Gyermek koromtól fogva a miota Belgrádnak hírért hallottam,

mindig vágytam annak meg látására: Tételben lévén véteknél tartottam volna el mulatni meg tekintését.” – írja a kéziratban a szerző. Erről a kitérőről a Szlankamen (Szalánkemén) címszó alatt számolt be: vízi úton, a sajkásokkal indult délnek és a Dunáról-Száváról tekintve részletesen leírta Belgrádot, valamint a többi part menti helységet. Zimony fekvését igen alkalmasnak tartotta a kereskedésre, hiszen Bécs és Konstantinápoly között félúton fekszik: „... a lakosok nagy kereskedést visznek, s a Belgrádiaktól sok hasznot húznak.”

Több esetben jól érzékelhető Mindszenty Antal szépírói tehetsége, közülük a Kovil címszónál a természetvédelem fontosságra is felhívta a figyelmet: „Még a hajnal alig kezdett czirkálódni mikor Tételből megindultam, hogy a calogerek Kovili Klastromjokat meg látogassam. Körülöttem minden csendes volt s az egész természet most kezdett csak éjjeli nyugodalmából ébredni. Oh! mely másformának tetszik a reggel, a Dél és az estve ha valakinek csendes a szíve s a jelenvaló szempillantással meg elégszik! Minden vidék leg szebb mikor azt a hanyatlo estve pirossága fél homályal elegyítve borítja el, s a hívesítő szellők csendesen lengedeznek. El andalodtam a szép természet bámulásában s az jutott eszembe, hogy mely boldogok lehetnének az emberek e világgonn ha magok nem rontanák el boldogságjokat készakarva. Oh természet! én tisztelem a te uraidat, de – az embereknek mindnyájoknak jóknak kellene lenni. El andalodásomból lovak dobogása ébresztett fel ...” A kovili zárdában előbb a házfőnökkel, majd a refektóriumban (étkezdében) a szerzetesekkel találkozott. Az eltöltött nap után ugyanitt köszönt el vendéglátóitól. Búcsúzásul megitták Szent János áldását (az evangélistához

kötődő hagyományról kimerítően ír a lábjegyzetben), a kalugyerek szerb elköszönő énekének refrénje magyarra fordítva így hangzott: „egészségben maradjál”.

A Tiszán átkelve Mindszenty Torontál vármegyébe ért, ahol Perlasz, Écska és Nagy Becskerek voltak útjának következő állomásai. A részletes ismertetésekből a teljesség igénye nélkül néhány érdekesség: Perlasznál Nagy Károly császár fia, Pipin 790 körül megverte az avarokat és a Tisza mellett Tituliummal szemben Franco Villa nevű várat épített, amelyet IV. Béla király alatt a kunok elrontottak stb.; Écska térségében 1482-ben Kinizsi Pál és Doczy Péter katonáikkal háromezer törököt győzött le; Nagy Becskerek egyike Magyarország legnagyobb és legszebb privilegizált mezővárosainak. Innen a főleg németek lakta Katalin-falván át érte el a vegyes lakosságú Pardánt. Az út következő állomását jelentő Új-Pécsről feljegyezte, hogy van kiserdeje (ez a vármegyében ritkaságnak számított) és írt az arrafelé történő rizstermesztésről. Új-Pécs után a Böge partján fekvő Szt. Mihályi gabonátára, majd Freydorf mellett haladt el és jutott Temes vármegye székhelyére, Temesvárra, amelyről megállapította: „Mind a régiebb, mind az újabb időkben nevezetes Vár és Királyi város s Hazánk történeteiben fő helyet foglal el.” A továbbiakban részletes leírást olvashatunk a város fekvéséről, részeiről, a várról, a vallási és világi épületekről. Közülük Mindszenty legnevezetesebbnek az 1443-ban még Hunyadi János építtette várkastélyt tartotta. A vendégfogadók közül épületére és fekvésére nézve legderekabbnak a nagypiac szegletében épült a „Hét Választó Fejedelem” nevű ítélte, amelynek emeletéről „... kivált heitivásár alkalmatosságával mulattató a kilátás.” Temesvár történetének ismertetésekor a szerző részletesen szól az 1514-es, Dózsa György vezette parasztháború itteni eseményeiről. A források alapján különös alaposággal és részletességgel írta le a fővezér, öccse és társai elfogásukat követő megkínzását, valamint a számukra valószínűleg megváltásként megélt kivégzését.

Mindszenty Temesvárt a Bécsi kapun elhagyva Mihala, Szakálház és Beregszo érintésével jutott a már Torontál vármegyéhez tartozó Gyertyánosra, majd Hatzfeldre (Zsombolyára). Itt észrevette, hogy „... a parasztek házaik szépek, sőt sokaknak emeletes házaik is vagnak, melyek azonban célirányosabban vagnak épülve mint a külföldi parasztházak.” A lábjegyzetben ezután részletesen közli a cseh-, a szász- és németországi parasztházak felépítését, besorolását, ami a bejárt és a cikkben ismertetésre került terület vonatkozásában egy külön tanulmány témája lehetne, csakúgy,

mint az itteni dohánytermesztés kapcsán leírták. Szerinte: „... mind az által csak nem bizonyos hogy a Töröktől látták először a Magyarok (ti. a dohányt) s ugy szoktak rá, leg alább annyi bizonyos, hogy Erdélybe leg először 1576-ban vitt dohányt és pipát a Török követség ajándékba Báthory Kristóf fejedelemnek, melyből ki jön hogy a Magyarok nem a Németektől kapták azt először, mint a hogy némely Német írók vélekedtek”.

A út további állomásai leírásaikkal együtt Nagy Kikinda, Beodra, Aracsi, Török – másképp Új-Becse (részletesen jellemzi az ottani gabonakereskedelmet), Franyova, majd a tiszai komppal a Bács-Bodrog vármegyében fekvő Magyar Becsére érkezett. A Perleki- és Csík-pusztákon át a Tisza-parti Petrovoszelora (Péterrévére), innen Adára, majd továbbhaladva a szentai (zentai) határ azon részére jutott, ahol a Savoyai Je-

– olvashatjuk Szentáról (Zentáról) szóló szakasz további ismertetésénél. Ezután a szerző részletesen bemutatja a 400–600 öl szélességű, L betűhöz nagyon hasonlító formájú és három óra járásnyi területű szikes Palicsi-tavat, amelyet a szarvasmarha nagyon szeret. Az út következő állomása a Debrecenen és Szegeden kívül legnagyobb határu Szabadka. Mindszenthytől a város történetén keresztül megismerjük szabad királyi várossá válásának folyamatát, nevének változásait és a lakosok megélhetésének forrásait. Északkelet felé véve az irányt, a szerző a már Orczy-család haszonbérloknek kiadott pusztájára, Kis-Szállásra (Kisszállás) ért. A selymes szőrű juhok láttán Mindszenthly a szöveg lábjegyzetében átfogó képet ad a spanyol kosokkal történő nemesítésről, amellyel a gyapjú minősége jelentősen javítható. Jó néhány királyság, fejedelemség és hercegség juhtenyésztése helyzetének jellemzése mellett megemlíti, hogy Amerikába és a Jöreménység fokára is ezeket viszik.

Bácska után a már Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében fekvő Halas (Kiskunhalas) következik. Egyebek mellett Mindszenthly feljegyezte, hogy a kun szabadság-szerető, urat, erőltetést nem ismer és ezt a nóta strofája is erősíti:

„Én vagyok a Kunsági fi,
Nekem nem parancsol senki,
Sem a Kunság sem a Jászság
Sem semmiféle Uraság.”

Az utat folytatva, Nagy-Bócsapusztánál a télen-nyáron, jó és rossz időben a szabad ég alatt tartott (legfeljebb csak alkalmanként akolba hajtott) gulyák, ménesek és juhnyájak tüntek fel, amelyekről megjegyezte: „Az itt nevelkedő marhák különös szép formájúak s nagyok ...”. A szerző Kecskemétet különös kiváltságokkal bíró nagy mezővárosként jellemezte és ismertette történetét, világi, valamint egyházi épületeit. Továbbhaladva, az egy postaállomásnyi távolságra fekvő Földeák, másképp Lajos (Lajosmizse) kapcsán az épületek mögötti szép gyümölcsfás kerteken akadt meg a tekintete. Az értekezésben említett és leírt további helységek: Örkény, Olcsa (Ócsa, részletezve a templom), Soroksár, végül Gubacs. Mindszenthly Antal utóbbinál fejezte be értekezését, amely abban az időben a soroksári uradalomhoz tartozott.

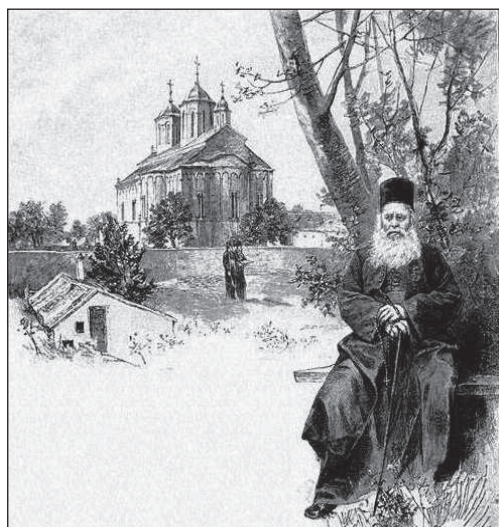
Zárszó

A terjedelmes írás több mint 180 év távlatából mutatja be a Délvidék általa bejárt és ma már három országhoz tartozó – Ma-

gyarország, Románia és Szerbia – tájainak, településeinek és lakosainak életét. A Tudományos Gyűjtemény 1818–1819-ben megjelent számainak adatai alapján megadja a helységek lélekszámát, nemzetiségi (egyes helyeken néprajzi szempontból jellemzi őket) és felekezeti összetételét. A leírásoknak köszönhetően képet kapunk a vidék történetéről és fontosabb eseményeiről (ahol adatai voltak, ott történelmünk hajnalától indult). A Ferencsatornával kapcsolatos részek áttekintést adnak a természet adta lehetőségek felhasználásával épített műtárgy létrejöttének előzményeiről, valamint Bácska életére kifejtett hatásairól. Egyes helyeken a leírásokhoz kapcsolódva Mindszenthly részletes ismertetéseket közöl, amelyek kis kiegészítéssel akár önálló cikkek lehetnének. Tette ezt valószínűleg azért, hogy elkerülje az értekezés szárazzá, sablonossá válását. Mostani írásunkat igyekeztünk néhányuk egy-egy részletének idézésével színesíteni. A leírások különösen értékesek a helytörténettel foglalkozók számára: például a Baja melletti, a XIX. század elején még apokrif Vodica Mindszenthly útja előtt bő egy évtizede lett egyháziilag elismert és a feljegyzések kiegészítik a kegyhely történetére vonatkozó ismereteinket. Foglalkozik olyan, ma már leginkább a történelmi feljegyzésekben szereplő várakkal és monostorokkal, amelyekből napjainkra csak romok vagy még annyi sem maradt fenn. A befejezésnek szánt ötödik rész sajnós nem jelent meg nyomtatásban, így leginkább csak a témával foglalkozó kutatók tudnak létezéséről, és még kevesebben ismerik tartalmát. Ezért igyekeztünk erről az út korábbi részénél közöltekhez képest részletesebb áttekintést adni. Reményeink szerint cikkünkkel talán sikerül az érdeklődők figyelmét felkeltetni a dolgozat egészére, de különösen a kiadatlan kéziratra. ♥

Irodalom

- Mader Béla: A Tudományos Gyűjtemény története Fejér György (1817-1818) és Thaisz András (1819-1827) szerkesztősége idején. *Dissertationes ex Bibliotheca Universitatis de Attila József Nominatae 2.* Szeged, 1976
Mindszenthly Antal: Egy fordulás az Alföldön. In: *Tudományos Gyűjtemény*, 1831. IX. 3-68., X. 3-51., 1832. V. 3-35. és 1832. VI. 3-43.
Ökrész Károly: A Tudományos Gyűjtemény. In: *Bácsország*, 2004/I-III.
Ponori Thewrewk József: *Magyarok születésnapjai*. Pozsony, 1846
Szinnyei József: *Magyar írók élete és munkái*. VIII. kötet, Budapest, 1902

A kovili zárda temploma, előtérben egy pravoszláv szerzetes (Forrás: *Az Osztrák-Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország II. 1891*)

nő vezette keresztény seregeknek megsemmisítő csapást sikerült mérni a török hadakra. A csata lefolyását Mindszenthly Antal részletesen közli munkájában.

„Mikor ezt a tájja a Törökök birták még, a Szegedi Franciscanusok a pusztákon lakott Keresztényekhez kijártak az Isteni tisztelet ki szolgáltatása végett, meg tudván azt a Törökök a Franciscanusokat meg akarták fogdosni, de azok kivételével szerzetes ruháikból világi öltözetekben bujdoklottak, s mikor már más menedék helyek nem volt, nappal a Ludastoban való nád közé bujtak el, hol egészen nyakig a vízben ültek, mikor pedig a kereső Törökök a tóhoz közelítettek, a fejeket is a víz alá le dugták nádszálat tartván a szájokban hogy lélekzetet vehessenek, éjjel pedig kötelességük végeztére jártak ki innen.”